

Üzeyir Hacıbeyli'nin *O Olmasın, Bu Olsun* Piyesinde Kadının Toplumdaki Yeri*

Erdoğan Uygur**

Giriş

Azerbaycan toplumunda kadının statüsünü eleştiren edebî eserler arasında Mirze Feteli Ahundof (1812-1878)'un piyesleri önemli yer tutar. Ahundof'un eserleri kendi döneminin Azerbaycan toplumundaki sosyal görüntüyü yansıtan eserler olması bakımından kadına bakış açısının tespit edilmesine dair ilginç ayrıntılar içerir.¹

Hekayeti-Müsyö Jordan Hekimi-Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Caduküni-Meşhur (1850) piyesinde epizot olarak Paris'teki kadının eşitliği, özgürlüğü ve yaşam biçimi üzerine bilgi verilerek Azerbaycan kadınının içinde bulunduğu durum ortaya konulur. Aynı şekilde *Sergüzeşti-Veziri-Hani-Lenkeran* (1851) komedisinde kadın hakları ve kadının özgürlüğüne dair düşünceler yer alırken *Sergüzeşti-Merdi-Hesis* (1852) piyesinde kadına/sevgiliye verilen değer vurgulanmakla birlikte menfî şahıslar tarafından genel anlamda kadının horlandığı ve ağır ithamlara maruz kaldığı dile getirilir.

Necf Bey Vezirov (1854-1926)'un *Yağışdan Çıkdığ, Yağmura Düştük* (1895) adlı komedisinde tüccar Hacı Genber'in evindeki genç hizmetçisine aşık olduktan sonra karısı Dilber'i itirazlarına, yakarmalarına, göz yaşları dökmesine aldırış etmeden evden kovduğu ve bu aşka karşılık vermeyen hizmetçisini zorla elde etmeye çalıştığı görülür.² Azerbaycan kadınının aile ve toplum içindeki durumunu Ebdurrahim Bey Hagverdiyev (1870-1933)'in *Dağılan Tifag** (1896) piyesindeki kadın karakter Sona açık bir şekilde ortaya koyar. Sona'nın ifadesiyle Azerbaycan kadını perişan bir hâldedir:

* Yayımlandığı Yer: *Türk Kültür Dergisi Azerbaycan*, yıl 53, sayı 363, 31-35 (2005).

** Dr. Ankara Üniversitesi.

¹ Dadaşzade, M. A.; Talıbzade, K., *Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1964, s. 141.

² Ceferov, Cefer, *Dramaturkiya ve Teatr*, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı, 1968, s. 152.

* Aile.

“Perverdikara, meker sen övret tayfasını yaradanda heyvan yaradıbsan, insan yaratmayıbsan? Meker övret tayfasını derd, gem çekmeye yaradıbsan? Hüdaya, ne vaktadek bizim dilimiz bağlı olacak? Ne vakt köresen biz de üreyimizdekini açık deyeceyik, sözlerimiz üreyimizde galib derd, verem olmayacak? Ye’ni köresen, künleri köreceyik, ya yok? Övretsen, dinme, kişi deyene bak, öl deyir-öl, gal deyir-gal! Gab-gazandan başga heç şeye el vurma! Vurarlar, sebr eyle! Söyerler, sebr eyle! Perverdikara, sen adilsen, ne üçün biz övret tayfasına olan zülmü kötürürsen?”³

Bu piyesler doğrudan kadın sorunlarıyla ilgili kaleme alınmış olmasa da toplumsal bir olgunun satır aralarına sıkıştırılmış ifşacıları olması bakımından bir hayli önemlidir. Zira, Azerbaycan kadını evde oturmaya, ev ve maişet işleri ile meşgul olmaya koşullandırılmıştır.⁴ Üretken olmayan kadın ekonomik özgürlüğünü elde edemediğinden, varlığını bilinçsiz erkek egemen toplumunun baskısı altında sürdürmek zorunda kalmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Mirze Elekber Sabir (1862-1912) de kaleme aldığı şiirlerinin bir kısmında Azerbaycan kadınlarının maruz kaldığı muameleleri, aile ve toplum içinde kocaları, babaları ve kardeşleri tarafından çoğu kez insan yerine konulmadıklarını dile getirerek kadının sosyal konumunu eleştirir ve çözüm olarak kadının eğitim almasını ve üretken hâle gelmesini ister.⁵

Statüsü bu şekilde belirlenen kadın, toplum hayatından uzak olmanın dışında kendi geleceğini belirleme iradesinden de mahrumdur. Gelenekselleşen bir anlayışla kadın okula gönderilmemekte, genellikle kazanç getiren bir eşya gibi görülerek izdivacına büyükler karar vermekte, hatta çeşitli entrikalarla miras hakkına dahi sahip olamamaktadır.⁶ Vezirov’un *Pehlevanani-zemane* (1898-1900) piyesinde küçük bir miras yüzünden üvey annesini ve üvey kız kardeşini öldürmekle tehdit eden erkek evlat buna güzel bir örnek olur.⁷

³ Garayev, Yaşar, *Azerbaycan Edebiyatında Facie Janrı*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1965, s. 76.

⁴ Memmedov, Eyneddin, *Dramaturgiyamızda En'ene ve Novatorlug*, Yazıçı, Bakı, 1985, s. 173.

⁵ Vezirova, Feride, *Edebi Geydler, Tedgigler*, Yazıçı, Bakı, 1985, s. 8-10.

⁶ İbrahimov, Mirze, *Helgilik ve Realizm Cebhesinden*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı, 1961, s. 503.

⁷ Ceferov, Cefer, a.g.e., s. 149.

O Olmasın, Bu Olsun Piyesinde Kadın

Ahundof'la başlayan kadın sorunlarını gündeme getirme uğraşısı, dönemin şartları göz önüne alındığında, Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) ile büyük bir gelişme göstermiş gibidir. Hacıbeyli'ye gelinceye kadar, toplumsal bir trajedi şeklinde sürüp giden bu önemli konu üzerinde yoğunlaşan dramaturg yoktur. O, kaleme aldığı *Er-Arvad* (1910), *O Olmasın, Bu Olsun* (1911) ve *Arşın Mal Alan* (1913) piyeslerinde kadın-erkek ve kadın-toplum ilişkilerini irdeleyerek kadının haklarına sahip olması ve özgürleşmesi yolunda önemli adımlar atar. Her üç eserde de kadın hukukunu savunur; kadının statüsünü eleştirerek onu toplumun bireyi hâline getirme uğraşısı verir.

Azerbaycan'ın dünya çapında ün kazanmış bir sanatçısı, bestekârı ve dramaturgu olan Üzeyir Hacıbeyli "Azerbaycan musîkî tarihinin dönüm noktası ve gerçek bir musîkî inkılabı"⁸ olan *Leyli ve Mecnun* (1907), *Aslı ve Kerem* (1912), *Arşın Mal Alan*, *Koroğlu* (1937) gibi muhteşem opera eserlerinin ve dramalarının yanı sıra müzikal bir komedi olan *O Olmasın, Bu Olsun* piyesinde, yukarıda sözü edildiği üzere sosyal bir olayı mercek altına alır. Piyeste toplumsal bakış açısından yadırganmasa da fertleri mutsuz kılan bazı gelenek ve göreneklerin yol açtığı çarpıklıklar akıcı ve etkileyici, aynı zamanda mizahî bir üslûpla gözler önüne serilir.

Varlıklı bir şahıs olan Meşedi İbad, elli yaşında olmasına rağmen paranın gücüyle on beş yaşındaki Gülnaz'la evlenmek ister. Gülnaz'ın babası Rüstem Beyle fiyat üzerinde sıkı pazarlıklar yapar. Genç kız, üniversitede öğrenim gören yirmi beş yaşındaki Server'i sever. Dolayısıyla Meşedi İbad'la evlenmek istemez; ancak, babasının tepkisi karşısında direnemez. Bu durum karşısında, Server'in kurduğu plâna göre hareket eder. İhtiyar adam, düğün gecesi karşısında Gülnaz'ın kılığına giren Server'i bulur. Delikanlının tehditi işe yarar ve Meşedi İbad Gülnaz yerine dul bir kadın olan hizmetçi Senem'le evlenmek zorunda kalır. Piyes adını, bu sonucu doğuran anlayıştan alır. Zira, Meşedi İbad için kadının kişiliği ve kimliğinin önemi yoktur.

Hacıbeyli dört perdeli piyeste sadece aile, maişet ve kadın konularını ele almaz. Döneminin bir çok sosyal hadiselerini ve insan tiplerini de betimler. Bu bağlamda, paranın gücü ve buna dayalı olarak toplumun aydın kesimini oluşturan bazı idareci, gazeteci, yazar

⁸ M. H. Türkekül, "Azerbaycan Bestekârı Üzeyir Hacıbeyli ve Eserleri", *Dergi Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü*, Münih, No. 3, Temmuz-Eylül 1955, s. 92.

tiplerinin çıkar sağlamak amacıyla haksızlıkları körüklemelerini çarpıcı örneklerle vurgular.⁹ Entelektüel görüntü veren şahısların zengin cahilin etrafında kümelenmesi toplumdaki kaosun önemli bir göstergesi olarak algılanmalıdır. Toplumun ihtiyaç duyduğu kültürel aydınlanma faaliyetleriyle meşgul olmak yerine, menfaat sağlamak amacıyla kadının karanlığa mahkûm edilmesine seyirci kalan, hatta kimi zaman destek olan bu zihniyet Hacıbeyli tarafından iyi teşhis edilerek toplumun dikkatine sunulmuştur.

Hacıbeyli piyeste epizotlar aracılığıyla sevgi, aşk, yoksulluk, batıl inanç, dinî fanatizm, milliyetçilik, entelektüalizm gibi temaları ele alsa da olay örgüsünün merkezinde toplumsal hayatı oluşturan erkek dünyasının kadına bakışı ve kadının bu bakışa karşı vermeye çalıştığı mücadele vardır.

Klasik drama anlayışına has olan hümanizm, zulme ve esarete karşı duyulan nefret, adaletin ve hakkın üstünlüğü gibi müspet unsurlar realist tiyatronun esaslarını oluşturur.¹⁰ Ahundof'un izinden giden yazar, sorunsalın ortaya konulmasında bu esaslar dahilinde trajik öğelere müracaat ederken eleştirilerini piyesteki menfi tiplerin gülünç ve tutarsız davranışlarıyla güldürüye dayandırır. Sosyolojik dışa vurumlar bazen de pesimist düşüncelerle ortaya konularak dönemin ahlâk anlayışı eleştirilir. Şahısların kişiliksiz görüntüleri, aralarındaki menfaat çatışmaları, vesvese, dedikodu gibi olumsuzluklar onları toplumun gözünden düşürmeye yöneliktir. Bu durum, toplumsal sorunları irdeleyen ve eleştiren birçok yazarın benimsediği ortak bir edebî anlayışın ürünü olarak tezahür eder.

Olay örgüsünün başında, Gülnaz kocaya verileceğini öğrendiğinde babasıyla konuşacağını ve Server'e duyduğu hissî yakınlığı itiraf edeceğini söyler: "... bu kün atama deyeceyem ki, men seni sevirem ve senden başgasına ere ketmeyeceyem." (s. 535¹¹). Bu ifade, mazlum Azerbaycan kadınının sıkça başına gelen "kabullenilmiş çaresizlik" olgusunun dışında bir düşünce biçimidir. Özellikle babaya böyle bir açıklama yapmak pek alışılmış bir durum değildir. Bu, bir bakıma kadın hakkının, kadına saygının, onun düşünce ve duygularının gözetilmeyişine bilinçli bir tepkidir veya en

⁹ İbrahimov, Mirze, "Halg Senetkarı", a.g.e., s. 504-505.

¹⁰ Arif, Memmed, *Azerbaycan Sovet Edebiyyatı Tarihi, Birinci Cild*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1967, s. 151.

¹¹ Piyeste ilgili alıntılar Hacıbeyli, Üzeyir, *Seçilmiş Eserleri*, Bakı, Yazıcı, 1985 baskısından yapılmıştır.

azından olay örgüsündeki doğacak çatışmanın şiddetini gösteren önemli bir emaredir.

Piyeste Gülnaz'ı Meşedi İbad'a babası Rüstem Beyin tavsiye ettiği görülür:

Söyle körüm bir mene,
Cib doludurmu pul ilen?
Kel sene men gız verim,
Ne işin vardır dul ilen. (s. 539).

Genç kıza paha biçilmesine dair Rüstem Bey-Meşedi İbad diyaloglarında daha önce sözü edilen pazarlık vardır. Fiyat, genç kızın tazeliği, gençliği ve güzelliği oranında belirlenir ve bir eşya gibi satılması/satın alınması söz konusu olur:

Meşedi İbad.

A kişi, sen öl, men sene
Ne geder desen pul vererem,
Sen gızı mene verkilen,
Kör nece seni şad elerem. (s. 539).

...
Meşedi İbad. Min manat sene besdirmi?

Rüstem Bey. Min de üste artır.

Meşedi İbad. A kişi, ahı bunun bir anbar da toy herci var. (s. 540).

...
Meşedi İbad. ... Min beş yüz manat, kalanını da sonra vererem. (s. 541).

...
Meşedi İbad. Zarafat deyildir, bir etek pul verirem, bir bakım körüm, mal ne cür maldır, verdiyim pula deyer mi? (s. 541).

Bu ifade, dönemin erkek anlayışında kadının bir meta olarak algılandığını apaçık bir şekilde gösterir. Benzer şekilde, Meşedi İbad'ın sarf ettiği "... cavanlık olmasın, pul olsun. Pul ele şeydir ki, gocanı cavan eyler ve pulsuzlug da cavanı goca eyler" (s. 542) sözü paranın gücünü vurgular. Nitekim, feodal yapılanma sonucunda toplumun büyük kesiminin yoksul bir hayat sürdüğü dönemle ilgili olarak, babanın monologunda görüleceği üzere, üzüntü duymasına rağmen kızını yaşlı zenginle evlendirmesinin ardında, alacağı yüklü parayla içine düştüğü borç batağından kurtulma düşüncesi veya bu evlilikten başka türlü kazanç sağlama amacı yatmaktadır: "... Meşedi İbadın bir-ikimin manat gulağını kesdim, amma Gülnaza yazığım kelir. Bineva bedbeht olacaktır. Menim gızım Meşedi İbadın tayı değildir, amma ne eylemek, pulsuzluğun üzü gara olsun." (s. 554).

Gülnaz'ın durumu buna tek örnek değildir. Mal veya para uğruna sevgileri, aşkları, yürek kıpırtıları, ümitleri, idealleri ebediyen tarumar edilen çok sayıda Gülnazlar vardır.

Meşedi İbad Gülnaz'ı ve evde hizmetçilik yapan otuz yaşındaki dul Senem'i gördüğünde ikisini birden almak düşüncesine kapılır, hatta Gülcan'ın babası Senem'i de bir miktar para karşılığında ihtiyar adama vermek ister:

Rüstem Bey. Necedir, gızı beyendin?

Meşedi İbad. Gızı da beyendim, hele desen gullugçunu da!

Rüstem Bey. Bir beş-altı yüzden keç, onu da sene peşkeş eleyim. (s. 544).

Hacıbeyli, bu diyalogda da görüleceği üzere böyle kösnül örnekler vermek yoluyla toplumsal hassasiyeti harekete geçirerek bu tür düşüncelerin mahkûm edilmesini, kadın haysiyetinin korunmasını ve lâyıık olduğu mertebeye yükselmesini sağlamayı amaçlar.

Öte yandan, piyesin bitiminde, düğünden sonra Meşedi İbad'ın, alışması için Gülnaz'ı pencerelerini tahtalarla kapattıracağı eve hapsedme niyetini dile getirmesi, ardından da itiraz ederse döveceğini söylemesi kadın hakkına ve kadın hukukuna gösterilen saygısızlığın en fütursuz örnekleri olur:

“Seher durub dükana kidende gapını gıfıldayıb, açarını aparaçağam ta akşam gayıdana geder, goy galsın evde, eve öyreşsin; pencereleri de daldan tahta ile vurduracağam. Çok da o yan-bu yan eylese, döveceyem, çünkü arvad ki, döyülmedi, harab olar; arvad erinden ne geder kötek yese bir o geder erin çok isteyer. Men bunu garabağda çok tecrübe eylemişem.” (s. 569).

Cehaletin, dinî fanatizmin, aymazlığın ve kadına saygısızlığın doğurduğu bu düşünce biçimi ne yazık ki piyeste tepkisiz kalır. Zira, Meşedi İbad'ın çevresi, kendisi gibi düşünen veya böyle eylemlere göz yuman şahıslarla kuşatılmış hâldedir. “Kadına saygı”, “kadın hukuku”, “kadın-erkek eşitliği”, “kadın özgürlüğü” gibi kavramların varlığından habersiz şahıslardan oluşan böyle bir ortamda sarf edilen bu sözlerin olağanüstü hiçbir özelliği yoktur. Kaldı ki, kadına şiddet uygulamak erkeğin güç gösterme vasıtaları arasında önemsiz bir ayrıntıdan ibarettir.

Bu realiteden yola çıkarak Hacıbeyli'nin, piyeste sergilenen kadınla ilgili düşünce ve davranışlar silsilesini giderek fecaate dönüştürmesiyle okuyucu/seyircide oluşacak doğal tepkiye ivme

kazandırma amacı güttüğü veya toplumun vicdanına, aklına ve şuuruna nüfuz ederek sonuca ulaşmaya çalıştığı söylenebilir.

Sonuç

Toplumda ve aile hayatında kadın-erkek eşitsizliği karşısında sorunu giderecek düşünsel aktivitenin henüz uygulamaya geçirilemediği ülkede, kadının onurlu statüsünün eğitime ve ekonomik özgürlüğün elde edilmesiyle oluşturulacağı muhakkaktır.

Görüldüğü üzere, piyes kaleme alındığı döneme özgü kadının toplumsal statüsünü ifşa etmeye yöneliktir. Şüphesiz tahsil görmüş, kültürlü ve aydın düşünceli şahısların mevcudiyeti göz ardı edilemez. Bu kesimin topluma yön vermek, onu şekillendirmek konusunda Ahundof ve diğer maarifçi meşalelerin izinden giderek sanat, edebiyat, musikî, tiyatro gibi kültürel faaliyetlere iştirak etmesinin yanı sıra toplumda kadın-erkek eşitliği konusunda da düşünsel ve insanî olgunlaşmanın önemini kavradığı söylenebilir; ancak, okullaşmanın yaygınlaşmadığı veya cinsiyet ayrımının çok gözetildiği bu dönemde kadını toplumdan tecrit eden, onu etkisiz kılan anlayışa sahip geniş kitleler mevcuttur.

Hacıbeyli'nin realist yaklaşımı mizahî, hatta ironik unsurlara dayalı olmasına rağmen kadının maruz kaldığı zulmü, toplumsal bir faciayı dönemin gündemine taşıması kadın açısından fevkalâde müspet bir hizmet olarak değerlendirilmelidir. Zira, bu eserden sonra kaleme alınan piyes ve şiirlerde kadın temasının sıkça işlendiği görülür. Bu çerçevede, Hacıbeyli'nin, kadının eğitim ve üretim sahalarına yönelmesi, çağdaş, uygar ve özgür insan hâline gelmesi sürecini ciddî anlamda başlattığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Arif, Memmed, *Azərbaycan Sovet Edebiyyatı Tarihi, Birinci Cild*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1967.
- Ceferov, Cefer, *Dramaturkiya ve Teatr*, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı, 1968.
- Dadaşzade, M. A.; Talıbzade, K., *Azərbaycan Edebiyyatı Meseleleri*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1964.
- Garayev, Yaşar, *Azərbaycan Edebiyatında Facie Janrı*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1965.
- Hacıbeyli, Üzeyir, *Seçilmiş Eserleri*, Bakı, Yazıçı, 1985.
- İbrahimov, Mirze, *Helgilik ve Realizm Cebhesinden*, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı, 1961.
- Memmedov, Eyneddin, *Dramaturgiyamızda En'ene ve Novatorlug*, Yazıçı, Bakı, 1985.
- M. H. Türkekul, "Azərbaycan Bestekârı Üzeyir Hacıbeyli ve Eserleri", *Dergi Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü*, Münih, No.3, Temmuz-Eylül 1955.
- Vezirova, Feride, *Edebi Geydler, Tedgigler*, Yazıçı, Bakı, 1985.